

NIEUWE BEGINSELEN GEWOGEN

Twée claxons op de Nederlandse Derde Weg

JOS DE BEUS

Politieke leiders volgen de zwevende kiezer. Partijen vertolken overeenstemming in plaats van verdeeldheid. Volksvertegenwoordigers trillen met de televisiejournalistiek mee.

Ministers beheren crises in hun sector. Partijleden kijken toe of lopen weg. Extremisten zijn verbrokkeld of verbannen. Waarnemers vervangen het grote verhaal door de hoogst persoonlijke column. Ziedaar een democratisch spel waarin vertrouwde rollen in hun tegendeel lijken te verkeren. Ze zijn niet meer consistent in termen van 20ste-eeuwse staatkunde.

In deze vrijwel postmoderne toestand hebben talloze sociaal-democratische stromingen in West-Europa de macht van rechts overgenomen. Zij hervormen de verzorgingsstaat en proberen hun eis van modern burgerschap nieuwe glans te geven. *Empowerment* ofwel vergroting van weerbaarheid van achterblijvers en onzekere middengroepen is het wachtwoord. Deze vernieuwing begon ver voor 1989 maar werd pas een begrip rond 1997. Toen zagen Blair en Giddens een patroon en synthese in de op zichzelf tamelijk uiteenlopende ervaringen van grote Westerse landen (Clinton) en kleine (Kok).

De Derde Weg legt een verbinding tussen liberalisme en socialisme op de verlaten sokkel van het neoliberalisme, de uit de jaren zeventig stammende combinatie van liberalisme en conservatisme. De vrijheid van de markt wordt opgevaarderd van louter voorwaarde voor doelmatige goederenvoorziening tot schepende deelname aan de burgerlijke samenleving. Gelijkheid slaat op de verdeling van capaciteiten, kansen en verdiensten tijdens de gehele levensloop. Solidariteit wordt voortaan omschreven als wederkerig plichtsbef. En redelijkheid komt neer op interactieve maakbaarheid in de verhouding tussen gezagsdragers, woordvoerders en kiesgerechtigden.¹

Niemand betwist dat de discussie over de Derde Weg een belangrijk vervolg is op achtereenvolgens

het Marxisme, het Keynesianisme en het anti-autoritarisme (Nieuw Links). Maar tegelijkertijd vraagt iedereen zich af waarop de nieuwe generatie sociaal-democraten mikt. Besten-

diging van het primaat van economie en recht of herstel van het primaat van politiek? Is de linkse omschrijving van politiek als 'gezamenlijke vormgeving van maatschappelijke ontwikkeling' een anachronisme geworden of een realistische utopie? Wat kan die gezamenlijkheid nog betekenen, nu de fase van mobilisatie van massa's – die volgde op de burgerlijke democratie met censuskiesrecht – is overgegaan in een fase van wedergeboorte en uitbreiding van burgerlijke democratie? Dit type democratie kent geen collectieve idee en organisatie meer. Het lijkt te worden gekenmerkt door heftig rivaliserende élitepartijen (Bush-Gore, Chirac-Jospin), permanente en brede discussies in de media, verscherpte controle door parlementariërs en rechters, een letterlijk transnationaal netwerk van onderhandelingen tussen overheden, ondernemingen en niet-gouvernementele associaties, en, ten slotte, een toekijkend electoraat.²

Tussen droom en daad (TDD) bezigt de term Derde Weg nergens. *De terugkeer van de politiek* (TP) zegt 'voorbij' deze weg te gaan. Toch meen ik dat beide stukken een bijdrage van de PvdA vormen aan een potentiële sociaal-democratie in de Europese Unie. Dat de vvd voor de mondialisering is, de PvdA van Hajer en Kalma daartegen, terwijl de PvdA van Bussemaker en Witteveen het juiste midden vindt tussen *laissez-faire* en protectionisme, is een even onzinnige als onvruchtbare stelling.³ Hetzelfde geldt voor de stelling dat TP bindend, progressief en concreet is, maar TDD vrijblijvend, onbepaald en abstract.⁴ Beide stukken laten Vorrinks indeling van een beginselprogramma – mensbeeld, empirie, strategie – achter zich. Ze geven algemene beschouwingen over constitutionele essentialia. Dat is een concessie aan de liberale stijl, die nu eenmaal onvermijdelijk is ge-

worden in de nieuw-burgerlijke toeschouwersdemocratie van vandaag.

Wel sprankelt TP meer. TP is bovendien inzake de sociaal-economische kwaliteit van het bestaan meer 'robuust en scherp' dan TDD, om TDD zelf aan te halen. Het zou een logische stap zijn als het partijcongres straks de commissie niet dechargeert, maar verzoekt om de twee teksten plus de amendementen samen te voegen. De Stoïcijnse titel van het meerderheidsrapport nodigt uit tot politieke passiviteit en moet subiet worden geschrapt.

In de aanhef van TDD worden vier beginselen genoemd: vrede, rechtvaardigheid, internationale solidariteit en duurzaamheid. Het sociale ideaal wordt opgevat als de solidaire handhaving van gelijkwaardigheid tussen vrije mensen; de benutting van gelijke kansen door mensen die individueel van elkaar verschillen en hun onderlinge variëteit koesteren; de versterking van de kwetsbaren in een geest van verbondenheid en duurzaamheid, en ontplooiing door deelname aan een democratische cultuur. De sociaal-democratische taken betreffen dan de actieve voortbrenging en verdeling van welvaart, de beheersing van de daaruit voortvloeiende risico's van technologie, en de ontwikkeling van een moreel hoogstaande samenleving met een 'juist begrip van geestelijke waarden' (Tawney).

Deze aanhef wekt op het eerste gezicht nauwelijks af van het beginselprogramma van de VVD (1997). Daarin draait het om gelijkwaardigheid, vrijheid, sociale rechtvaardigheid, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheid. Ik vermoed dat sociale liberalen uit de VVD en D66 en de meeste confessionelen uit het CDA deze woorden min of meer onderschrijven. De conclusie is dan dat de roemruchte Nederlandse consensus niet alleen het openbaar bestuur (middelen) omvat maar ook de politieke moraal (doelen).

Een dergelijke conclusie is echter voorbarig. Want TDD en TP bepleiten ook een politiek optreden voor de lange termijn. De opsomming daarvan past in een Nederlandse traditie maar wordt vandaag op bijzondere onderdelen bestreden door de andere partijen. Het gaat om:

- eerlijke verdeling van levenskansen op wereldschaal;
- verdieping van de internationale rechtsorde (bekrachtiging van mensenrechten);
- beheersing van migratiestromen op humanitaire, volkenrechtelijke en pragmatische gronden;
- positieve integratie van Europa (de sociale en politieke unie);
- vernieuwing van de representatieve democratie (openbaar beraad, procedures voor verantwoording);
- de invoering van multiculturaliteit in natiestaten in de geest van wereldburgerschap;
- voortgezette emancipatie in arbeid en zorg (de actieve verzorgingsstaat);
- vormgeving van verantwoordelijkheid in een gemengde economie in het licht van marktfeilen en technologische innovaties (rationalisering van kapitalisme), en
- duurzame ontwikkeling en culturele bloei (bescherming van natuur en publiek domein tegen commercialisering).⁵

Dit is geen vertoon van oorspronkelijkheid, maar evenmin van technocratie. Je zou kunnen zeggen dat de stukken een spiegel voorhouden aan de aanhangers van de PvdA: 'Kijk, dit zijn jullie dus, en dit willen jullie ook zijn: vrienden van de gelijkheid, maar wel door en door gematigd in beleid en verbeeldingskracht!'. Het nut van TDD en TP is dat de afstand tussen denken, zeggen en doen in het tijdperk-Kok wordt opgeheven. Het poldermodel, de vrucht van improvisatie en doorzettingsvermogen, wordt als het ware voorzien van een publieke filosofie zonder coalitiedwang. Die zou op haar beurt een verbeterde voortzetting van het poldermodel kunnen bevorderen, zowel binnenlands (achterstallig onderhoud in de publieke sector) als Europees (schadelijke beleidsconcurrentie). De PvdA geeft eindelijk toe dat haar marsroute sinds 1987 (*Schuivende Panelen*, de dood van Den Uyl) een principieel afscheid van étatismisme is, en niet een zwalkende omgang met de vrije tijdgeest.

1 Zie Jos de Beus en Ton Notermans, 'Een taxatie van de Derde Weg', *Beleid & Maatschappij*, 2000, 27-2, 78-92 en R. Cuperus, K. Duffek en J. Kandel (red.), *Multiple Third Ways*, Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting, 2000.

2 Jos de Beus, 'Veerkracht en misnoegen in de duurzame democratie', in: Frans Becker et al.

(red.), *De toekomst van de democratie. Het eenentwintigste jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam:

Wiardi Beckman Stichting/De Arbeiderspers, 2000. Mijn bovenstaande formulering komt voort uit het gesprek zonder einde met de socioloog Jacques van Doorn.

3 Jet Bussemaker en Willem

Witteveen, 'Markt versus overheid is achterhaald debat', *NRC Handelsblad*, 23 December 2000.

4 Brief aan het bestuur van de PvdA van Maarten Hajer en Paul Kalma, Amsterdam, 24 October 2000.

5 Publiek domein is de vormloze term voor wat Wiardi Beckman en Van der Leeuw het nationale erfgoed noemden.

Dat is een beslissende en terechte ratificatie. Toch heb ik een paar bezwaren tegen de gevolgde re-denering. Mijn filosofisch bezwaar geldt het internationalisme. Je kunt de teksten lezen als een manifest voor de Partij van Europese Socialisten en zelfs voor een nog op te richten linkse wereldpartij met een federale opbouw. Dan rijst de vraag wat de inhoud is van de verantwoordelijkheid van een fortuinlijk land als Nederland. Je kunt de teksten ook lezen als een manifest voor de PvdA alleen. Dan wordt de vraag wat internationale verantwoordelijkheid betekent voor linkse Nederlanders die wijde betrokkenheid ambiëren. In beide gevallen kom je terecht in de controverse over de zwakte van representatie voor-bij landsgrenzen, het diskrediet van de humanitaire interventie, en de vergeefsheid van ontwikkelings-samenwerking. De filosofenstrijd hieromtrent speelt zich mede af tussen de linkse kosmopoliet en de linkse internationalist. De eerste zegt dat gelijkheid tussen individuele leden van de wereldbevolking de standaard van beschaving is: wettelijk, politiek en economisch (herverdeling ten bate van het mil-jard armen elders). Maar de laatste zegt dat integrale rechtvaardigheid de betrekkingen tussen volken en staten reguleert. Democratische gelijkheid is een binnenlandse aangelegenheid. Internationaal geldt de norm van non-interventie met bepaalde uitzon-deringen daarop ingeval van misdaden tegen de menselijkheid, natuurrampen en structurele ver-paupering of uitbuiting. De grote vraag 'sinds 1989' is uiteraard welke van deze twee vormen van inniger samenwerking de verworven pacificatie van de we-reld stabiliseert zonder oude demonen tot leven te wekken (oorlog, anarchie, schikking tussen grote mogendheden).⁶

Mijn bezwaar is nu dat TDD en TP de ene keer sug-gereren dat de natiestaat onrechtvaardig, ondoelma-tig en overbodig is geworden, en de andere keer (soms nog in dezelfde paragraaf) dat de natiestaat het kader van politiek en bestuur hoort te blijven. De vereiste hervormingen van de Verenigde Naties, de Europese Unie en verwante lichamen worden vaag en frivool geschetst. Kortom, voorzover het ken-merk van lidmaatschap van de PvdA of van een stem op deze partij niet een belang of een gevoel is maar een principe van internationale openheid, wordt dat principe nergens preciezer voorgesteld.

Verraad der klerken

Mijn morele bezwaar sluit hierbij aan. Dat burge-meesters geen behoefte hebben hun ordeproblemen te dramatiseren is nog te begrijpen. Maar dat intel-lectuelen de dubbelzinnigheden, kosten en gevaren van de open samenleving in deze tijd verwaarlozen, dat is een verraad der klerken. De ziekte van begin-selblindheid (Witteveens mooie naam voor dogma-tisme) wordt bestreden met de kwakzalverij van po-litieke correctheid.

Het belangrijkste voorbeeld hiervan brengt te-gelijk de socialistische overtuiging, het komende lijsttrekkerschap en de toekomst van de PvdA als re-geringspartij in het geding. Voor de zomer van 2000 kwam het trio Hajer-Kalma-Witteveen met een pleidooi voor restauratie van de Nederlandse repu-bliek. Dat pleidooi viel niet serieus te nemen. Men verzuimde aan te geven welke monarchistische te-genstand moet worden overwonnen, welke Oranje-mythe moet worden afgebroken, en welke tegenmy-the van burgerzin een presidentiële consensusdemo-cratie consolideert. Het uiteindelijk gekozen argu-ment blijkt puur tactisch: 'De sociaal-democratie is om principiële redenen voorstander van een geko-zen staatshoofd. Zolang de constitutionele monar-chie in de praktijk echter bevredigend functioneert onder de ministeriële verantwoordelijkheid, is er geen aanleiding tot verandering. De Partij van de Ar-beid geeft andere democratische hervormingen een hogere prioriteit (...)'.⁷

Dit is geen ontspannen omgang met de vanzelf-sprekende kloof tussen werkelijkheid en wenselijk-heid. Het is een verkrampte loochening van het eigen zelfbeeld (zondags republikeins, door de week niet) of het is een heimelijke oproep aan het adres van Kok (de enige politicus met het vereiste gezag) om de monarchie te redden wanneer Beatrix terugtreedt. Waarom nog deze rommel? Wat Den Uyl deed met Bernhard en Kok doet met Zorreguieta is een pruden-te ontsmetting van het koningshuis. Hoewel de regeringsmacht van de PvdA na de Tweede Wereld-oorlog ondenkbaar is zonder de steun van ditzelfde koningshuis, zie ik deze prudentie als een teken van moed, niet van opportunisme. Drees, Den Uyl en Kok belichamen een specifiek Nederlandse sociaal-democratie en haar eigensoortige aanvaarding van constitutionele monarchie en Thorbecke's doctri-

⁶ Zie Jos de Beus en Paul Scheffer, *De achteloosheid voorbij. Een Europees engagement*. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting, 1999.

naire liberalisme op dit punt. Laten we dat dan ook gewoon opschrijven. Bananenrepublikenisme is helemaal geen leuk ding voor linkse mensen maar een leugen die geen enkele seculiere partij zichzelf en het land zou mogen aandoen.

Ook bij andere belangrijke thema's komt een gespletenheid aan de oppervlakte. Interculturaliteit wordt omschreven als een verbinding tussen anti-fundamentalisme en culturele confrontatie. Wat wordt hier in Scheffers naam bedoeld? Hoe lost men de spanning op tussen deze differentiatie en de evenzeer gewenste inburgering van migranten in de Nederlandse meerderheidscultuur? De metafoer van de mozaïek is misleidend. Voor een sociaal-democraat is de opdeling van steden in etnische gemeenschappen een terugval in feodaliteit, niet een opmaat tot volwaardig burgerschap.

De democratische belofte wordt heromschreven: 'waar het om gaat is niet de maakbaarheid van de samenleving op gezag van de politiek, maar een maakbaarheid van binnenuit, als gevolg van een verantwoordelijkheid die mensen samen op zich nemen. Dan wordt niet alles over de band van de overheid gespeeld maar is juist een breed spectrum nodig van instituties en arrangementen'. Hier wordt dus gesteld dat de centrale overheid een externe instantie is en een bron van vervreemding, alsof er helemaal geen sociaal-democratisch legaat in de regeling van de sociale kwestie meer bestaat. Langs de achterdeur wordt een onderscheid aangebracht tussen binnenlandse en buitenlandse politiek, dat in het voorgaande juist voortdurend werd gerelativeerd (er is geen 'buiten' meer in een wereld vol onderlinge afhankelijkheid en beweeglijkheid). Er wordt een uitweg gezocht in een terugkeer naar de participatie van de jaren zestig uit wat eerder is beschreven

als een door diezelfde participatie verwekte impasse in de grondwet en de verantwoordingsethiek, namelijk de verplaatsing van macht en gezag uit Den Haag. Anders gezegd en als innerlijke tegenstelling van de sociaal-democratie: is 'een overheid die vertrouwen schept en indien nodig hard optreedt' (TP) nog denkbaar in een samenleving die vrijmaking en gedogen tussen vrijgemaakten onderling cultiveert?⁷

Bij nader inzien is het te betreuren dat de schrijvers van TDD en TP de aanpak van hun *Rode draden* (1998) niet hebben volgehouden.⁸ Daarin werd nagedacht over de bronnen van terugkerende frustratie en teleurstelling van Nederlandse sociaal-democraten, zoals het vreugdeloze einde van onderwijs-spreiding en kunstspreiding. Men formuleerde tevens de dringende strijdpunten in de Nederlandse politiek tijdens de voortrazende informatieve revolutie. Men probeerde te benoemen welke de voornaamste implicaties van een beginselprogramma zouden kunnen zijn voor de praktische overstijging van aloude tekorten en nederlagen alsmede van actuele onzekerheden en scheidslijnen. Hier geeft TP een aanzet tot heroverweging van marktaboosting door de overheid (spoorwegen).

Afgezien daarvan, is het bepaald een gemiste kans dat het breiwerk niet is afgemaakt, negen jaar na de eerste opdracht tot herziening van het oude beginselprogramma (partijcongres Maart 1992). Onbedoeld en onnodig blijft zo een foute taakverdeling in stand, namelijk ondernemerschap en hartstocht in de nieuwe economie naast beheer en onthouding in de nieuwe politiek.

JOS DE BEUS

Curator van de Wiardi Beckman Stichting

⁷ Zie recente beschouwingen van Hoefnagels, Hofland en Smeets in *NRC Handelsblad*, bijv. H.J.A. Hofland, 'Nieuw niemandsland', *NRC Handelsblad*, 17 Januari 2000. *De Volkskrant* stelt hier diepzinnige, om niet

te zeggen Groenlinkse beschouwingen over de democratische onmogelijkheid van maximale risicodekking tegenover, terwijl het naar aanleiding van Enschede, Den Bosch en Volendam toch evident zou moeten zijn dat de

aanspraak op minimale rechtsbescherming in Nederlandse gemeenten onder druk staat. ⁸ Zie Jos de Beus, 'Het echte millenniumprobleem', *Socialisme & Democratie*, 56-1, 1999, 13-22.